

DEMOKRATIA JA TASA-ARVOISUUS SUOMALAISESSA YHTEISKUNNASSA:

Ehdotus tutkimushankkeeksi nimeltä TANDEM

Juha Partanen

1. Toimeksianto ja yhteenveto

1. Tarkastelen tässä esityksessä näkökulmaa ja periaatteita, joiden mukaisesti olen suunnitellut Valtion yhteiskuntatieteellisen toimikunnan toimeksiantosta ja sen myöntämän apurahan turvin ehdotuksen demokratian ja tasa-arvoisuuden tutkimiseksi Suomessa vuosina 1973—76. Ehdotuksen tarkoittaman projektin nimi on Tasa-arvon ja demokratian tutkimus, TANDEM. Toimikunnan asettamissa lähtökohdissa ja tehtävämäärittelyssä korostuu tarve saada aikaan sovellettua, yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen eri lohkoille ulottuvaa, kokonaisvaltaista, suomalaisessa yhteiskunnassa ilmenevien demokratian ja tasa-arvoisuuden ongelmiin kohdistuvaa tieteidenvälistä tutkimusta. Toimikunnan toimintaohjelmassa n:o 1 todetaan, että »tutkimuksen toteuttaminen edellyttää mahdollisimman monipuolista tieteellistä ja mikäli mahdollista myös käytännöllistä asiantuntemusta» ja että »tutkimus kohdistetaan sellaisiin osaongelmiin, joiden kohdalla arvioidaan olevan mahdollista saada konkreettisia tutkimustuloksia ja jotka voivat olla hyödyksi yhteiskunnan päätöksentekijöille».

Näiden tavoitteiden toteutuminen varmistuu käsittääkseni parhaiten siten, että tutkimuksen suunnittelun ja toteutuksen keskeinen tarkastelukulma on *demokratian ja tasa-arvoisuuden lisäämiseen tähtäävä yhteiskunnallinen toiminta*. Sitä esiintyy suomalaisessa yhteiskunnassa monissa muodoissa, selvimmän ja korostuneimman organisoituna poliittisina ja ammatillisina liikkeinä sekä yhdistystoimintana, mutta myös ihmisten yksityiseen elämänpäähän kuuluvina toimintoina ja työnä, jota tehdään kulttuurin eri aloilla. Valtion yhteiskuntatieteellisen toimikunnan esittämä toimeksianto on itsessään osa demokratian ja tasa-arvoisuuden lisäämiseen tähtäävää yhteiskunnallista toimintaa. Tämä tarkastelukulma määrittelee tutkimusprojektin yleisen luonteen. Tehtävänä on tuottaa tuloksia, jotka suoranaisesti tai välillisesti palvelevat suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyvää demokratian ja tasa-arvoisuuden lisäämiseen tähtäävää yhteiskunnallista toimintaa. Tästä käsin voi-

daan lähteä erittelemään tutkimuksen suunnitteluun, suorittamiseen ja sen tulosten hyväksikäyttöön sisältyviä teoreettisia, metodisia ja käytännöllisiä ongelmia. Tehtävä on laaja, ja aikaa on ollut niukasti käytettävissä, joten ei ole ollut mahdollista edetä niin pitkälle kuin mieli olisi tehnyt.

2. Lyhyt yhteenveto esityksen sisällöstä lienee paikallaan. Aluksi on tarpeen täsmentää toimeksiannon sisältöä ja tarkastella yhteiskunnallisen eriarvoisuuden kuvaamisen edellyttämiä yleisiä kategorioita, ihmisten elinolosuhteita, yhteiskunnan instituutioita sekä informaatiojärjestelmää ja -tilaa, jotka toimikunta mainitsee toimeksiannossaan. Näiden tarkastelujen perustalta muodostuvat ehdotuksen keskeiset metodiset ratkaisut: (1) Vallitsevassa tilanteessa tutkimuskentän jäsentely, osaprojektien määrittely ja tulosten viestintä voidaan parhaiten toteuttaa valitsemalla tutkimuksen käsitteelliseksi perusyksiköksi *yhteiskunnallisen ongelman* käsite. (2) Yhteiskuntatieteellisten tutkimusotteiden ja menetelmien käyttökelpoisuutta voidaan parhaiten arvioida tarkastelemalla niitä *toimintajärjestelmien suunnittelun* näkökulmasta käsin. Nämä metodiset ratkaisut johdattavat hahmottelemaan yleiskuvaa suomalaisen yhteiskunnan konkreettisista ongelmista ja tekemään ehdotuksia tutkimuksen painopistealueista ja kohteista.

2. Kaksi toimeksiantoon sisältyvää erityistä ongelmaa

3. Asetettaessa suunnittelutehtävä edellä hahmoteltujen linjojen mukaisesti käy ilmeiseksi, että jo projektin suunnittelun tulee ankkuroitua suomalaisen yhteiskunnan konkreettiseen todellisuuteen. Tutkimuksen kohteita ei voida nimetä eikä täsmentää turvautumatta käytettävissä olevaan suomalaista yhteiskuntaa koskevaan tietoon. Näin on tietenkin laita kaikessa soveltavassa tutkimuksessa, mutta käsillä olevan aiheen laajuus tuottaa ongelmia, jotka eivät ole läsnä tai joiden läsnäoloa ei ainakaan yhtä helposti havaita, kun kysymyksessä on suppeampaan alueeseen kohdistuva yhteiskuntatieteellinen tutkimus. Mikään yhteiskuntatieteiden lohko ei tarjoa menettelytapaa, paradigmaa, jota soveltaen voitaisiin johdonmukaisesti ja kattavasti esittää demokratian ja tasa-arvoisuuden konkreettiset ongelmat suomalaisessa yhteiskunnassa. Tällainen kartoitustyö on kuitenkin välttämätön, jos on mieli päätyä perusteltuun, eri vaihtoehtoja punnitsevaan ehdotukseen tutkimuksen painopisteistä ja lähestymistavoista. Kartoitustyön periaatteisiin, yhteiskunnan ongelmiston täsmentämisen kysymyksiin on tarkoitus palata tuonnempana.

Periaatteessa on tietenkin mahdollista ajatella, että suunnittelija tallettaa mielessään kuvaa yhteiskunnan tilasta, suorittaa aiheiden valinnat intuitioonsa luottaen pyrkimättä mitenkään täsmentämään periaatteitaan, mutta päätyy kuitenkin oivalliseen lopputulokseen. Tämä on mahdollista, mutta ei todennäköistä. Kokonaiskuvan muodostamiseen yhteiskunnan moninaisista olosuh-

teista, instituutioista ja toiminnoista on niin vaativa tehtävä, ja eri yhteiskuntatieteiden oppirakennelmien ja menetelmien erillisyys on niin korostunut akateemisen opetuksen ja tutkimuksen piirre, että tähän menettelyyn sisältyy vakavia subjektiivisuuden ja yksipuolisuuden vaaroja. Siksi olen sijoittanut TANDEM-projektin suunnitteluun käytettävissä olevasta ajasta suuren osan yleiskartoituksen problematiikan selvittelyyn ja joutunut samalla tinkimään osaprojektien kehittelyn yksityiskohtaisuudesta.

4. On itsestään selvää, että tutkittaessa demokratian ja tasa-arvoisuuden ongelmia ei harjoiteta ns. arvovapaata tutkimusta. Arvosisältö on ilmaistu jo toimeksiannossa ja näin pitää tietysti ollakin. Mutta ei voida myöskään kiertää kysymystä, minkä väestöryhmien varaan tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävä toiminta rakentuu ja ketkä sitä toteuttavat. On syytä korostaa, että tällöin kysymys ei ole poliittisten, ammatillisten ja muiden ryhmittymien nimeämisestä ja niiden luokittelusta kansan ystäviin ja vihollisiin, vaan eri väestöryhmien etujen pohjalta lähtevästä tarkastelusta. Näiden etujen toteutuminen eri ryhmittymien toiminnassa ja poliittisten ratkaisujen ja ehdotusten etusisältöjen erittely puolestaan avaa näkökulman suomalaisen yhteiskunnan poliittisen järjestelmän tutkimiseen.

Havainnollisen osoituksen siitä, että perusta tasa-arvoisuuden ja demokratian lisäämiseen tähtäävälle toiminnalle on olemassa, tarjoavat ihmisten elinolosuhteiden laatua kuvaavien muuttujien vinot jakaumat. Yleinen tosiasia on, että hyväosaisia on vähän ja että väestön suuren enemmistön olosuhteet eivät vaihteile kovin tuntuvasti. Väestön valtaosan jokapäiväiset ongelmat ovat pitkälti samanlaiset, vaikka niitä pyritäänkin korjaamaan lukuisten toimivien organisaatioiden toimesta. Luonnollisen perustan tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävälle toiminnalle muodostaa väestön valtaenemmistön eri ryhmien etuja ajavien poliittisten, ammatillisten ja muiden ryhmittymien yhteistoiminta.

Kun tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävän toiminnan perustahahmotetaan näin, on samalla todettava, että poliittiset suuntaerot ovat tosiasia ja että tutkimusta ei ole syytä kohdistaa päivänpoliittisiin kiistakysymyksiin. Niiden ratkaisun sanelevat muut seikat kuin tutkimustulokset. Tutkimuksen asema voidaan kuitenkin määritellä, sen erillisyys ja riippumattomuus poliittisista erityisintresseistä voidaan taata ja raja päivänpolitiikkaan voidaan pitää selvänä, kun sovelletaan seuraavia periaatteita: (1) Tutkimus keskittyy tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävän toiminnan toimintatapojen eikä toiminnan täsmällisten tavoitteiden selvittelyyn. (2) Tutkimuksen avulla pyritään täsmentämään toimintaperspektiivejä, joiden sisään mahtuu useita vaihtoehtoisia toimintalinjoja. (3) Tutkimuksen tarkasteluyksikköinä ovat konkreettiset yhteiskunnalliset ongelmat eivätkä kokonaisvaltaiset yhteiskunnallisen toiminnan strategiat.

3. Yhteiskunnallinen eriarvoisuus

5. Edellä suoritettu tutkimustehtävän määrittely sisältää implisiittisesti koko joukon kannanottoja, joita jatkossa on tarkoitus tuoda esille ja selvittää. Tutkimusasetelman konkreettisuus, sen ongelma- ja toimintakeskeisyys samoin kuin tutkimuksen ajallinen rajoittuminen lähinnä 1970-luvun ongelmiin ja toimintamahdollisuuksiin merkitsee, että tasa-arvon ja demokratian käsitteiden tarkastelussa pääpaino on niiden konkreettisuudessa sisällössä. Jos tutkimus pyrkii palvelemaan 1970-luvun yhteiskunnallista toimintaa, sen on keskeytettävä konkreettisiin arvosisältöihin, jotka on määritelty jo tämänhetkessä suomalaisessa yhteiskunnassa ja tarkasteltava toimintatapoja, joista ainakin alut ja idut ovat jo nyt näkyvissä. Tästä seuraa, että kysymys tasa-arvon ja demokratian käsitteiden yleisestä ja abstraktista sisällöstä voidaan tässä jättää avoimeksi. Ei ole tarpeen pohtia, voidaanko muodostaa ihanteellisen tasa-arvoisuuden vaatimukset täyttävä kaava, joka ilmaisee suhteen yksilöiden saamien etuuksien ja toisaalta heidän tarpeidensa ja suoritustensa välillä, eikä tarvitse huolestua ihanteellisen demokratian määrittelyyn liittyvistä tunnetuista mahdottomuuksista. Sen sijaan on tarpeen tarkastella yhteiskunnassa ilmenevää eriarvoisuutta, sillä se muodostaa perustan tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen, eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävälle toiminnalle. Jäsentelen seuraavat tarkastelut nojautuen edellä mainittuihin yleisiin kategorioihin: yhteiskunnan instituutioihin ja toimintajärjestelmiin, ihmisten elinolosuhteisiin, informaatiojärjestelmien kautta tapahtuvaan yhteiskunnan tietoisuuden muodostumiseen ja eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävään toimintaan.

3.1. Toimintajärjestelmät ja ihmiset

6. Keskeiseksi teoreettiseksi kysymykseksi yhteiskunnallista eriarvoisuutta tarkastellessa muodostuu yksilökeskeisen, ihmisten elinolosuhteiden eroihin keskittyvän ja systeemisen, yhteiskunnan rakenteita, instituutioita ja toimintamekanismeja erittelevän lähestymistavan yhteensovittaminen. Käytän jälkimmäisistä kattavaa yleisnimitystä yhteiskunnan toimintajärjestelmät. Tieto eriarvoisuudesta, ihmisten erilaisista mahdollisuuksista toimintaan ja tarpeiden tyydyttämiseen on paljolti yksilötason kuvausten varassa, toiminta sen vähentämiseksi edellyttää toimintajärjestelmien systeemisten toimintatapojen muuttamista. Tarkastelukulmien välillä ei ole periaatteellista ristiriitaa, kysymys on saman ilmiön tarkastelemisesta eri puolilta. Ihmisten mahdollisuudet saada tarpeensa tyydytetyksi kulutuksen avulla on sama asia kuin tuotannon ja jake-lun järjestelmän kyky tuottaa tavaroita ja saattaa ne eri ihmisten käyttöön. Työllisyys ja ansiotaso, ihmisten erilaiset mahdollisuudet ansaita toimeentulonsa on sama asia kuin tuotantojärjestelmän kyky tarjota työpaikkoja eri-

laisille ihmisille. Terveys ja sairaus kytkeytyvät jo määrittelyssään yhteiskunnan toimintajärjestelmien asettamiin suoritusvaatimuksiin, ilmaisevat elinympäristön laatua ja terveydenhuoltojärjestelmän kykyä tarjota apua eri ihmisille. Ihmisten erilaiset mahdollisuudet oppia ja tietää ovat sama asia kuin yhteiskunnan informaatiojärjestelmän kyky tarjota tietoa ja opettaa eri ihmisiä.

7. Kaikissa näissä tilanteissa pätee, että elinolosuhteita ei voi muuttaa muuttamatta järjestelmien toimintatapaa. Ongelma on, että vastaavuus elinolosuhteiden eri aspektien ja erillisinä kokonaisuuksina, omien toimintatapojensa mukaisesti toimivien järjestelmien välillä ei ole yksiyksinen. Jokainen toimintajärjestelmä tuottaa monenlaisia vaikutuksia sen piiriin kuuluvien ihmisten elämään, jokainen elinolosuhteiden aspekti on monien erillisten ja koordinoimattomien toimintajärjestelmien tuottama. Suomen Pankki ei lehti uutisen mukaan voi ottaa päätöksissään huomioon ympäristönsuojelunäkökohtia, yritys katsoo ja sen on menestyäkseen pakko katsoa talouselämän lakien mukaisesti ensisijaisesti voittoihin ja kasvuun. Tämä näkökohta määrää eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävän toiminnan yleisen luonteen: se ei voi edetä muuten kuin laajentamalla toimintajärjestelmien tavoiteperspektiiviä, kohottamalla yhteiskunnan toimintojen suunnitelmallisuuden ja koordinaation astetta. Etenemisen suunnan voi puolestaan määrittellä vain ihmisten kokemus omista elinolosuhteistaan, sen ilmaisu ja kiteytyminen toiminnallisiksi tavoitteiksi. Suunnittelu ja demokratia tulevat avainsanoiksi eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävässä toiminnassa.

8. Ihmisten erilaisuus on biologinen perustosiasia, joka jokaisen yhteiskunnan on pakko ottaa toiminnassaan huomioon. Geneettisen vaihtelun tuottaminen on biologisen populaation perusstrategia vaihteleviin olosuhteisiin sopeutumiseksi. Mutta kuten Medawar toteaa, tähän nojautuen on esitetty kook joukko »huonoja arvostelmia, jotka perustuvat huonoon biologiaan ... syvä totuus on, että luonto ei tiedä parhaiten; että jos tahdomme katsoa geneettistä evoluutiota sapekaasti eikä tylsän hyväntuulisina, se on tarina tuhlauksesta, sattumanvaraisuudesta, kompromisseista ja harhailuista».

Yksilön geneettisestä koodista on pitkä matka ilmiäsuun, samoin ihmisten geneettisestä vaihtelusta yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen. Kahta seikkaa on syytä erityisesti korostaa. (1) Ravintofysiologinen sekä muu ihmisen ja ympäristön väliseen suhteeseen kohdistuva tutkimus tuottaa jatkuvasti uutta tietoa, joka kaventaa geneettisten selitysmahdollisuuksien aluetta. Henkisen suorituskyvyn puute paljastuu proteiiniköyhän ravinnon aiheuttamaksi palautumattomaksi vammaksi. Tutkimus tarkentaa kuvaa varhaislapsuuden virkeympäristön vaikutuksista ihmisten henkiseen suorituskykyyn ja tunne-elämään. (2) Suhde geneettisen koodin ja ilmaisun välillä ei ole vakio, vaan muuttuu jatkuvasti. Lääketiede on tehnyt mahdolliseksi lukemattomien perinnöllisesti poikkeavien ihmisten elää normaaliin tapaan. Perusteet, joiden mukai-

sesti yksilöiden menestys ja arvostus yhteiskunnassa määräytyy, muuttuvat. Fyysisen suorituskyvyn sijaan on keskeiseksi kohonnut henkinen suorituskyky. Nyt alamme tarvita aikaisempaa enemmän ihmisiä, jotka pystyvät kommunikoimaan, ymmärtämään toisia ja tulemaan toimeen heidän kanssaan.

9. Ihmisten välinen ilmiasuinen erilaisuus muodostaa valikoitumisperusteet ihmisten sijoittuessa ja heitä sijoitettaessa yhteiskunnan toimintajärjestelmien tarjoamiin asemiin. Näiden prosessien kiinteytyminen instituutionaalisiin muotoihin merkitsee samalla yksilöiden ja ryhmien yhteiskunnallisen eriarvoisuuden määrittelyä. Valikoitumisperusteet saavat yleispätevien oikeusperiaatteiden ja lakien muodon, niistä katoaa satunnaisuus ja henkilökohtaisuus. Foinikialainen taru pukee ytimekkääseen muotoon näkemyksen ihmisten peruuttamattomasta eriarvoisuudesta: maaemo loi hallitsijat kullasta, soturit hopeasta, maanviljelijät ja käsityöläiset raudasta ja kuparista. Yhdysvalloissa mustat olivat 1800-luvun alussa lainsäädännöllisesti samassa asemassa kuin karja. Tällainen oikeudenmukaisuus kuuluu staattiseen yhteiskuntaan, jossa on tärkeintä pitää jokainen omalla paikallaan. Tuotantojärjestelmän laajentuessa syntyy painetta raja-aitoja kohtaan, vaatimukset sosiaalisesta liikkuvuudesta voimistuvat, perinteiset eriarvoisuuden kategoriat muuttuvat osoituksiksi yhteiskunnassa vallitsevasta syrjinnästä, diskriminaatiosta. Käsitteellisesti syrjintä rodun, värin, sukupuolen, syntyperän tai muun ihmisen ominaisuuden suhteen on eri asia kuin yhteiskunnassa vallitseva eriarvoisuus. Jälkimmäinen on yhteiskunnan toimintajärjestelmien muodostaman rakenteellisen kokonaisuuden piirre, edellinen ilmaisee toimintajärjestelmien sisältämiin asemiin tapahtuvan valikoitumisen luonnetta. Yhteiskunnan käytännössä ne kietoutuvat kiinteästi yhteen. Eriarvoisuus on syrjinnän edellytys. Syrjintä, »porrastettu riisto», puolestaan pitää yllä eriarvoisuusrakennetta ja usein hyväksytään sen näennäisenä oikeuttajana. Syrjinnän käsitteellinen negaatio on yhteiskunnallinen liikkuvuus, mobiliteetti.

10. Ihmisten elinolosuhteisiin kohdistuva tutkimus edellyttää jonkinlaista kohoavaa kuvaa yksittäisen ihmisen elämänpiiristä. Usein lähdetään liikkeelle tarpeista, tarkastellaan yksilöä toimintajärjestelmänä, pohditaan ihmisen laji-olemusta. Kun siihen sisältyvien fysiologisten perustarpeiden ja kykyjen, toiminnallisten potentiaalien yleisistä ilmauksista siirrytään operationaalisiin käsitteisiin, tulevat yhteiskunnan toimintajärjestelmät mukaan kuvaan. Fysiologiset perustarpeet konkretisoituvat niiden tyydyttämisen jatkuvasti monimutkaistuviksi välineelliseksi tarvetoinnoiksi, kyvyt henkiseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan avautuvat ympäristön rikastumisen myötä ja kiteytyvät uusiksi korkeammanasteisiksi tarpeiksi.

Toinen tapa tarkastella ihmistä on luonnehtia hänen suhdettaan yhteiskunnan toimintajärjestelmiin ja hänen asemaansa niissä. Ihminen on työntekijä tai työtön, palkansaaja, kuluttaja, äänestäjä, perheenjäsen, hallinnollisten toimenpiteiden kohde. Ihmisen ominaisuuksien, kykyjen ja toimintamah-

dollisuuksien tarkastelu jäsentyy toimintajärjestelmien asettamien vaatimusten mukaiseksi. Kun Titmussin ja Johanssonin tapaan puhutaan toimintaresursseista, ne tulevat merkitsemään toimintajärjestelmien puitteissa toteutuvien toimintojen resursseja.

Olemme tulleet tietoisiksi siitä, että toimintajärjestelmiin perustuva ihmiskuva on pirstoutunut eikä kata ihmisen toimintamahdollisuuksien kenttää. Jäännöstermi, vieraantuminen, ilmaisee ihmisten vaikeudet sijoittua toimintajärjestelmien muodostamaan rakenteeseen. Tässä voi vain pikaisesti viitata käytännön vaikeuksien ja niitä heijastavien teoreettisten vaikeuksien laajuuteen ja monimuotoisuuteen: käytännön tasolla työttömyys, ihmisten tarpeettomuus tuotantajärjestelmän kannalta, ja pakosta tehty työ, ihmisen alistaminen taloudelliseksi ja poliittiseksi objektiksi; teorian tasolla yksilön ja yhteiskunnan jyrkkä vastakkaisuus, Condorcetista Arrowiin ulottuva yhteiskuntateorian pelkistynyt matemaattinen umpikuja, yhteiskunnan tiedollisen ja rakenteellisen uudistamisen sekä ihmisten välisen kommunikaation mystifioiminen irrationaaliseksi käsitteiksi genius, karisma, verstehen.

11. Käsillä olevan tutkimustehtävän kannalta ihmiskuvan ja sen siihen nojautuen elinolosuhteiden kokonaisvaltainen tarkastelu ei käsittääkseen kuulu kaikkein kiireellisimpiin tehtäviin. Sen yhteiskunnallinen tarpeellisuus riippuu kokonaisvaltaisen tavoitteellisen yhteiskuntapolitiikan harjoittamisen edellytyksistä. Tässä lyhyen tähtäimen toimintaperspektiiviin asettuvassa tarkastelussa on lähdetty siitä, että toimintaa motivoivat ja jäsentävät yhteiskunnalliset ongelmat eikä kokonaisvaltainen hyvinvointiteoria. Tällöin on ensisijaisesti pyrittävä muodostamaan kuva yhteiskunnalliseen tietoisuuteen jo nousseista ongelmista ja tarkasteltava toimintajärjestelmien sekä ihmisten elinolosuhteiden välistä suhdetta kunkin ongelman yhteydessä erikseen.

Sama näkökohta määrittelee suhtautumisen yhteiskunnan toimintajärjestelmien muodostamaan kokonaisuuden teoreettiseen erittelyyn. Toimintajärjestelmiä ja niiden toimintatapoja on tutkittava, mutta suomalaisen yhteiskunnan konkreettisella tasolla. Niitä kuvaavat strukturalistis-funktionalistiset teoriat tai niiden erittely abstrakteina valtarakenteina tarjoaa parhaimmillaan vain etäisen heijastuksen konkreettisista ongelmista, joihin tutkimus pitäisi saada kohdistetuksi.

3.2. Toiminta eriarvoisuuden vähentämiseksi

12. Toiminta eriarvoisuuden vähentämiseksi merkitsee yhteiskunnan toimintajärjestelmien uudistamista ja muuttamista ihmisten toimesta, toimintajärjestelmien muodostamisessa puitteissa. On syytä korostaa, että rakenteita ylläpitävän ja uusintavan ja toisaalta rakenteita muuttavan ja uudistavan toiminnan välillä ei vallitse jyrkkää periaatteellista vastakkaisuutta. Jokainen

yhteiskunta joutuu modifioimaan rakenteitaan ja toimintatapojaan, sopeutumaan muuttuviin olosuhteisiin, varaamaan sisällään tilaa uudistavalle toiminnalle. Yhteiskunnallisen eriarvoisuuden vähentämisen kannalta on olennaista liikkumatilan maksimaalinen ja tehokas hyväksikäyttö, jatkuva pyrkimys tämän tilan laajentamiseen. Yleiset toimintastrategiat, jotka tähänhetkinen suomalainen yhteiskunta omaan uudistamiseensa tarjoaa, ovat ihmisten omaehtoinen, omista kokemuksista liikkeelle lähtevä demokraattinen toiminta ja suunnitelmallinen, yhteiskuntaa koskevaan tietoon perustuva yhteiskuntapolitiikka.

13. Historiallisesti demokratian käsite liittyy kansalaisten yhteiskunnallisten ja poliittisten perusoikeuksien saavuttamiseen ja kansanedustusjärjestelmän syntyyn. Mutta jos demokratian käsite rajataan muodollisin perustein, eräät olennaiset tärkeät yhteiskunnalliset ilmiöt jäävät näkökentän ulkopuolelle. Ensinnäkin saattaa unohtua, että poliittisten, taloudellisten ja sosiaalisten perusoikeuksien saavuttaminen oli aikanaan ratkaisevasti riippuvainen laajojen ihmisjoukkojen aloitteellisuudesta ja aktiivisuudesta, jotka työväenliike ja muut edistysliikkeet organisoivat määrätietoiseksi toiminnaksi. Samoin saattaa unohtua, että demokratia ei toteudu, ellei sitä käytetä ja tilanteen vaatiessa myös puolusteta. Tärkeintä on kuitenkin todeta suomalaisen yhteiskunnan muuttuminen niistä ajoista, jolloin poliittinen järjestelmä sai nykyiset piirteensä. Tämän muuttumisen myötä kysymys demokratiasta, ihmisten osallistumisesta heitä itseään koskevien päätösten tekemiseen, saattaa sisältöä.

Demokratian syventämisen mahdollisuuksia tarkastellessa tulee esiin seuraava paradoksi. Objektiiiviset edellytykset demokratian toteuttamiseen yhteiskunnan toiminnoissa eivät ole koskaan historian aikana olleet niin suotuisat kuin nyt. Kaupungistuminen, liikkumismahdollisuuksien ja vapaa-ajan lisääntyminen, koulutustason kohoaminen ja joukkoviestintä, joka monista puutteistaan huolimatta on merkinnyt maailmankuvan laajentumista, ovat olennaisesti lisänneet ihmisten mahdollisuuksia hankkia tietoa yhteiskunnasta ja toimia yhdessä yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamiseksi.

Mutta yhtä ilmeistä on, että kaupallinen ja poliittinen manipulaatio pysyvät tehokkaasti täyttämään tiedotuskanavat ja käymään taistelua niiden omistamisesta, luomaan informaatiotulvan jossa tärkeät asiat peittyvät viihteen ja henkilökeskeisten epäolennaisuuksien alle, ehkäisemään näennäiseen moniarvoisuuteen vedoten poliittisen keskustelun, joka on demokratian toteutumisen elinehto. Seurauksena on lukuisten tutkimusten osoittama välinpitämättömyys ja poliittisten kysymysten torjunta ihmisten keskuudessa, niiden negatiivinen sävyttäminen ja vieraina kokeminen, epäröinti demokraattisen toiminnan mahdollisuuksien suhteen ja suoranainen vastustus, poliittisen toiminnan keskittyminen väestön pienen murto-osan piiriin. Tämä paradoksitilanne, ristiriita objektiiivisten edellytysten ja subjektiivisten näkemysten

välillä muodostaa lähtökohdan demokratian ongelmiin kohdistuvalle tutkimukselle.

14. Toisen yleisen toimintastrategian eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävälle toiminnalle muodostaa suunnitelmallinen yhteiskuntapolitiikka. Nykyisessä tilanteessa on ilmeistä, että se ei voi toistaiseksi toteutua kokonaisvaltaisen tavoitteidenasettelun ohjaamana. Käytettävissä ei ensinnäkään ole riittävästi tietoa yhtä vähän ihmisten elinolosuhteista kuin yhteiskunnan keskeisistä toimintajärjestelmistäkään. Kun ei ole kokonaisvaltaista tietoa, ei voi olla kokonaisvaltaista toimintaa. Suunnittelun ja yhteiskuntapoliittisen päätöksenteon organisaatio on hajanainen. Eri sektoreiden keskinäiset yhteydet ja yhteydet keskus- ja paikallishallinnon välillä ovat vähäiset. Eräillä sektoreilla on päästy tehokkaan sektorisuunnittelun alkuun, mutta suunnitelmien taakse ei ole aina helppoa saada poliittista tukea ja eturyhmien hyväksymistä niiden toteuttamiseksi. Eduskunnalla ei tunnu riittävän aikaa ja resursseja suunnittelun kehittämiseksi.

Näistä vaikeuksista huolimatta ajatus suunnittelusta ja siihen perustuvasta yhteiskuntapolitiikasta on tärkeä asia, johon tiivistyy selvästi näkyvissä olevia kehitystendenssejä. Julkisen vallan toiminnan luonne on peruuttamattomasti muuttunut. Sen toimintoja ei ole enää mahdollista hoitaa autonomisten erillisinstituutioiden puitteissa. Niiden toimintoja ohjaamaan ovat kasvaneet suunnittelun ja säätelyn järjestelmät. Koululaitos on saanut niskaansa koulutuspolitiikan, oikeuslaitos oikeuspolitiikan jne. Yhteiskunnan eri toimintojen kytkeytyminen toisiinsa ilmenee julkisen vallan kerrostuvina rakenteina.

Tässä tarkasteltavan tutkimusprojektin kannalta keskeiseksi kysymykseksi nousee suunnittelun ja yhteiskuntapolitiikan arvo- ja etusisältö. Suunnittelun ongelmissa ei ole kysymys vain kokonaisvaltaisuudesta, tehokkuudesta ja suunnitelmien hyväksyttävyydestä, on kysymys myös siitä minkä väestöryhmien edut tulevat suunnitelmissa huomioonotetuiksi. Tämä on tärkeä näkökulma erityisesti sen vuoksi, että parlamentaariset mahdollisuudet yhteiskuntapoliittisen suunnittelun kontrolliin ovat ainakin toistaiseksi, uutta valtiosääntöä odeltaessa, rajoitetut.

3.3. Yhteiskunnan informaatiojärjestelmät

15. Eriarvoisuus ilmenee monella tavoin yhteiskunnan informaatiojärjestelmien toiminnassa ja sen perusteella muodostuvassa yhteiskunnan tietoisuudessa. Eri väestöryhmillä, yhteiskunnan hyväosaisilla ja huono-osaisilla, ei ole samanlaisia mahdollisuuksia ilmaista ja antaa symbolista muotoa kokemuksilleen yhteiskunnasta ja omista elinolosuhteistaan. Esteenä voi olla raskas työ ja sen aiheuttama väsymys tai puutteellinen ravinto, joka on pysyväisesti lamauttanut mahdollisuudet henkiseen toimintaan. Esteenä voi olla sanan-

vapauden ja kokoontumisvapauden rajoittaminen, koulutuksen puuttuminen tai yhteiskunnan tiedotusvälineiden omistussuhteet. Esteenä voivat myös olla yhteiskunnassa yleisesti vallitsevat leimalliset käsitykset ihmisten paremmuudesta ja huonommuudesta. Alistussuhde toimii tehokkaimmin, kun alistettu itsekin uskoo olevansa alempiarvoinen. Informaation yhteiskunnallisen merkityksen lisääntyessä, koulutuksen, tutkimuksen ja joukkotiedotuksen kohotessa näkyvään asemaan yhteiskunnan toimintajärjestelminä, ovat ilmaisukykyyn sekä kielen ja muiden symbolijärjestelmien hallintaan ja toisaalta niiden arvoisälttöön liittyvät kysymykset tulemassa keskeisiksi yhteiskunnallisen ariarvoisuuden kannalta.

16. Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen metodisten ratkaisujen kannalta on syytä kiinnittää huomiota yleiseen toimintajärjestelmien kehityspiirteeseen, jota voi kutsua niiden ilmaisullistumiseksi. Taloudellisten toimintojen alueella tämä kehitys kattaa tilinpitojärjestelmien kehityksen varhaiskapitalististen yritysten kirjanpidosta suunnitelmatalouden laajaan informaatiojärjestelmään. Hallinnossa se merkitsee julkilausuttujen sääntöjen mukaisesti toimivien byrokraatioiden esiinmurtautumista, tuotannossa toimintojen erittelyä ja rationalisoimista, laajojen monivaiheisten toimintaketjujen tietokoneen avulla tapahtuvaa kontrollia.

Toiminnan ilmaisullistuminen, symbolinen esittäminen, merkitsee lisääntyviä mahdollisuuksia toiminnan erittelyyn ja arviointiin, sen käsitteelliseen hajoittamiseen ja uusien yhdistelmien muodostamiseen, innovointiin. Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kannalta se merkitsee vähenevää tarvetta varsinaisten perustietojen hankintaan, mutta lisääntyvää tarvetta yhteiskunnan eri toimintajärjestelmien tuottamien tietojen kokoamiseen, erittelyyn ja yhdistelyyn. Erillisten haastattelu- ja kyselytutkimusten tarve vähenee, eri lähteistä saatavien tilastojen ja rekisteritietojen käyttö lisääntyy.

4. Toiminta ja tutkimus

17. Pohdittaessa yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen mahdollisuuksia muodostua osaksi tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävää yhteiskunnallista toimintaa erään lähtökohdan näiden mahdollisuuksien jäsentelyyn ja erilaisten tutkimusotteiden arviointiin tarjoaa systeemin suunnittelun kysymyksiin paneutunut metodikirjallisuus. Pyrin tässä hahmottelemaan tarkastelusekkaa, jonka perusajatus on seuraava. Tavoitteelliseen toimintaan tähtäävän toimintayksikön alkutilanteeseen kuuluu toisaalta toiminnan sisäinen ja toisaalta toiminnan ulkoinen perspektiivi. Sisäinen perspektiivi muodostuu toiminnan tavoitteista ja tarkoitteista. Ne määrittelevät toiminnan yleisen suunnan, sen merkityksen toimintayksikön itsensä kannalta. Ulkoinen perspektiivi muodostuu toimintayksikön hallussa olevista resursseista: toisaalta ympä-

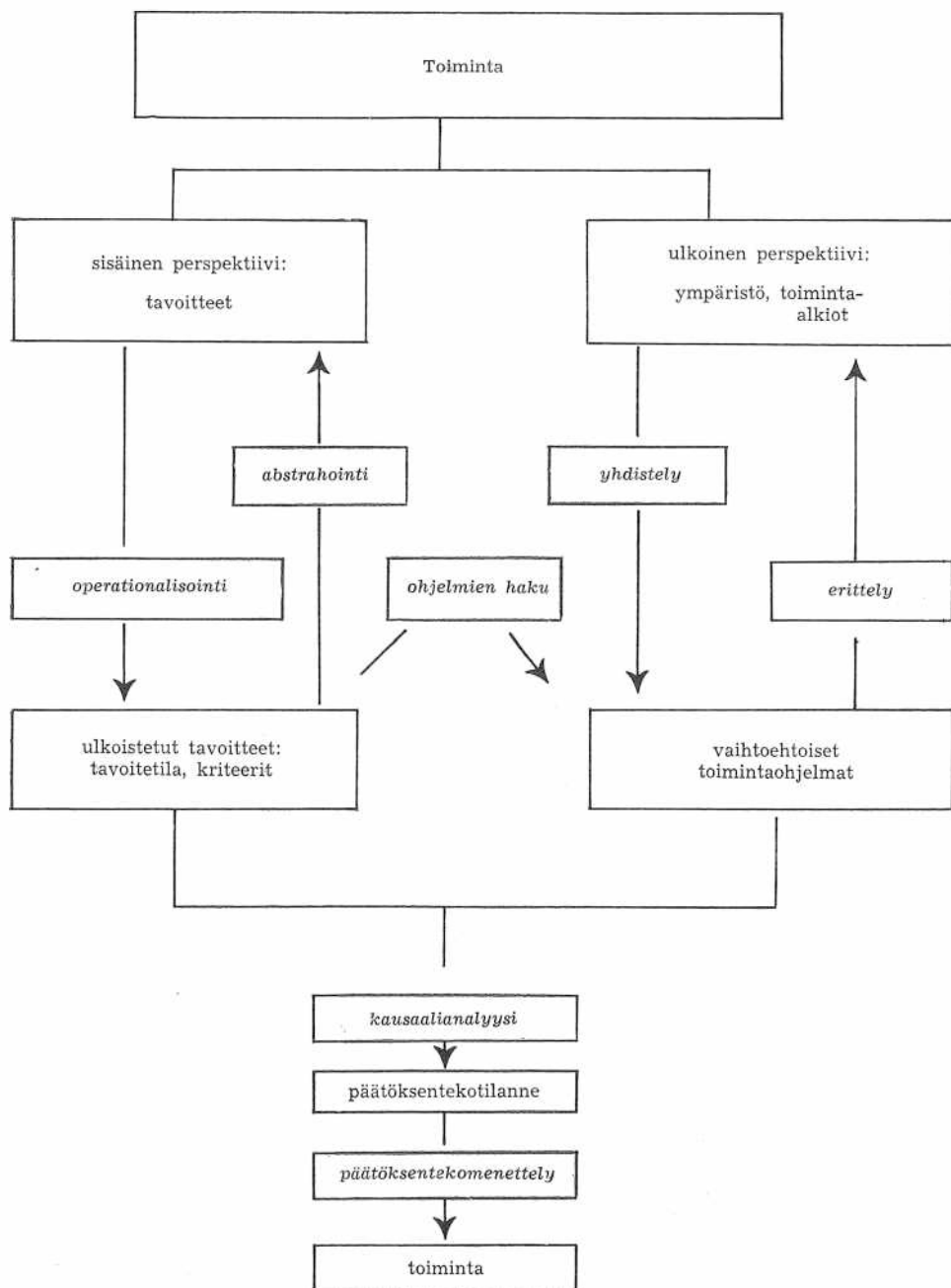
ristön tilasta ja sen tarjoamista toimintamahdollisuuksista, toisaalta toiminta-alkioista, toimintayksikön »osaamista» kiinteämuotoisista rutiineista. Tavoitteelliseen toimintaan päästään, kun toiminta-alkiot yhdistetään (ympäristön tilasta mahdollisesti ehdollistetuksi) kokonaisuudeksi, toimintaohjelmaksi, joka toteuttaa toiminnan tavoitteet. Toimintaohjelmassa yhdistyy sisäinen ja ulkoinen perspektiivi.

Rationaaliseen toimintaan voi tämän yleisskeeman puitteissa liittää seuraavat lisämääreet: (1) Toiminnan rationaalisuus edellyttää, että sisäiset tavoitteet saavat ulkoisen, havaittavan muodon. Tämä tapahtuu joko siten, että niiden sisältö ilmaistaan ulkoisen ympäristöön projisoituna tavoitetilana, tai siten, että niiden osoittama toiminnan suunta konkretisoidaan mitattaviksi kriteerimuuttujiksi. (2) Käytettävissä olevista toiminta-alkioista generoidaan useita vaihtoehtoisia toimintaohjelmia ja suoritetaan lopullisen toimintaohjelman valinta erityistä päätöksentekomenettelyä soveltaen.

18. Kokonaisuudessaan edellä hahmoteltu rationaalisen toiminnan järjestelmä on ymmärrettävä ideaalityypiseksi konstruktioiksi, joka enemmän tai vähemmän puutteellisesti toteutuu yhteiskunnan toimintajärjestelmien käytännössä. Alkeellisimmassa tapauksessa on vain kiinteämuotoisena toistuva toimintarutiini, jota saattelee ylimalkainen käsitys toiminnan sisäisistä tavoitteista, kaikkien muiden rationaalisen toiminnan käsitteellisten elementtien jäädessä artikulointia, tiedollista täsmentämistä vaille. Joka tapauksessa skeema tarjoaa mahdollisuuden paikallistaa erityyppisiä tutkimuksellisia lähestymistapoja toiminnan tiedollisen sisällön täsmentämiseksi. Pyrittäessä liittämään tutkimus osaksi yhteiskunnallista toimintaa tyypillinen tilanne on, että tutkimus ikäänkuin astuu keskelle toimintaa, joka ei pysähdy odottamaan tutkimuksesta mahdollisesti koituvaa hyötyä. Toimintakaavion eri osat ovat vaihtelevassa määrin artikuloituneita, niin että tutkimus voi asettua kaavion eri kohtiin, ottaa lähtökohdakseen jonkin edellä mainitun rationaalisen toiminnan vaiheen ja edetä siitä eri suuntiin. Oheisessa kuviossa on osoitettu seitsemän tällaista erityyppistä tutkimuksellista lähestymistapaa.

Useimmin sovelletut ja laajimman tietoteoreettisen mielenkiinnon kohteena olleet tutkimusotteet ovat kausaalianalyysi, päätöksentekomenettelyt sekä ympäristön kuvaus ja erittely. Ne kattavat yhdessä empiiristen yhteiskuntatieteiden normaalin alueen, kun tähän luetaan mukaan operaatioanalyysi sekä viimeisten parinkymmenen vuoden aikana kehitetty päätöksenteon metodiikka. Toimintaohjelmien hakua suorittavista tutkimusotteista voidaan mainita ns. morfologinen analyysi ja heuristisen ohjelmoinnin periaatteet. Yhteisenä piirteenä molemmille on haluttuun tavoitetilaan johtavan toiminnan osoittaminen vaiheisiin ja eri vaiheiden vaihtoehtoisten toteuttamistapojen tarkastelu. Toiminta-alkioiden yhdistely on suunnittelun, insinööritieteiden ja arkkitehtuurin ydintoiminta, jonka periaatteiden täsmentämiseen on näillä alueilla kiinnitetty lisääntyvästi huomiota. Vaikeimmin sijoitettavissa yhteiskuntatie-

Kuvio 1. Rationaalisen toiminnan tiedollinen täsmentäminen.

teiden metodiseen perinteeseen ovat olleet toiminnan sisäisen perspektiivin tutkimustavat, tavoitteiden operationalisointi ja vastakkaissuuntainen siirtyminen konkreettisesta abstraktiin. Tavoitehierarkioiden l. relevanssipuiden konstruominen yhteiskuntapolitiikan eri alueilla ja sitä koskevan metodiikan pohdiskelu sekä ihmisten elintason käsitteellinen erittely edustavat selvimmin näitä pyrkimyksiä.

On selvää, että kaikkien edellä mainittujen tarkastelutapojen sisällyttäminen yhteiskuntatieteiden piiriin edellyttää laajaa näkemystä tieteellisen tutkimuksen luonteesta. Kysymys ei kuitenkaan ole siitä, että kaikki tiedollinen täsmentäminen itsessään olisi tieteellistä tutkimusta. Mutta mikäli se tapahtuu paradigmat, käsitteellistä mallia noudattaen ja tällainen malli toteuttaa yleiset »johdonmukaisuuden, peittävyuden ja yksinkertaisuuden» vaatimukset (Hjelmslev), ei ole mitään syytä sulkea sitä yhteiskuntatieteiden ulkopuolelle, jättää kiteyttämättä tutkimusperinteeksi.

5. Yhteiskunnallisen ongelman erittely

19. Jokaista yhteiskunnallista ongelmaa voidaan tarkastella kokonaisuutena, jossa kietoutuvat yhteen seuraavat tapahtumaprosessit: (1) yhteiskunnan toimintajärjestelmien toiminta, (2) ihmisten tarpeidentyydytyksen aste, (3) ongelman tiedostaminen, (4) ongelman korjaamiseen tähtäävä toiminta. Kuviona nämä voidaan esittää seuraavasti:

Kuvio 2. Yhteiskunnallisen ongelman kokonaisrakenne.

Toimintajärjestelmien toiminta ja ihmisten tarpeidentyydytyksen aste muodostavat yhteiskunnallisen ongelman objektiivisen perustan. Ongelman ympärille, sen sisältämän eriarvoisuuden tai syrjinnän paineesta, kasvaa tiedostusprosessi ja toiminta ongelman korjaamiseksi.

On syytä puhua yhteiskunnallisesta ongelmasta vain sellaisessa tilanteessa, jossa ilmenee jonkin toimintajärjestelmän rakenteesta johtuvia, sen eri osien toiminnan puuttuvasta koordinaatiosta aiheutuvia toiminnallisia häiriöitä. Kysymys ei tällöin ole yksittäisten ihmisten tyhmyydestä tai pahuudesta. Kaikki järjestelmän piiriin kuuluvat toimivat »oikein», järjestelmän sääntöjen ja vakiintuneiden toimintatapojen edellyttämässä puitteissa, ja ongelma syntyy juuri tämän vuoksi. Se ilmenee järjestelmään tai sen vaikutuspiiriin kuuluvien ihmisten tarpeidentyydytyksen asteen vähenemisenä. Kysymyksessä saattaa olla ympäristön muuttumisen aiheuttama perustarpeiden tyydyttämisen vaikeutuminen tai sitten toimintajärjestelmään sisältyvän eriarvoisuuden ja syrjinnän aiheuttama toimintamahdollisuuksien kapeus. Tarpeiden tyydytyksessä ilmenevien puutteiden kiteytyminen toimintaan suuntautuvaksi tavoiteperspektiiviksi, ongelmaan kietoutuvien toimintajärjestelmien identifioiminen sekä ongelman korjaamiseen tähtäävän toiminnan suunnittelu ovat kaikki ongelman tiedostamisprosessin osia. Tämä tapahtuu yhteiskunnan poliittisen prosessin yhteydessä. Se merkitsee, että tiedostamisprosessin eri vaiheisiin ongelman rajauksesta alkaen sisältyvät eri eturyhmien erilaiset näkemykset siitä, miten ongelman aspektit olisi täsmennettävä. Tämä on tarpeen ottaa huomioon edettäessä yhteiskunnallisen ongelman systemaattiseen tutkimukselliseen erittelyyn.

20. Yleisen tarkastelukehiksen, tutkimuksen paradigman, konkreettisten yhteiskunnallisten ongelmien tieteelliselle erittelylle muodostavat seuraavat tutkimusvaiheet:

- (1) Ongelman *historia* sekä sen *ajallinen ja paikallinen rajaaminen* antavat tutkimukselle perustan ja kehykset.
- (2) Rinnan edellisen kanssa on tarkasteltava *yhteiskunnassa tapahtuvaa ongelman tiedostusprosessia*.
- (3) Näiden vaiheiden perusteella tapahtuu *ongelman ulottuvuuksien täsmentäminen*: Määritellään, mitkä yhteiskunnan toimintajärjestelmät ja mitkä niiden toimintatavoista ovat relevantteja ongelman korjaamiseen tähtäävän toiminnan kannalta.
- (4) Ongelman ulottuvuudet luokitellaan *autonomisiin ja toiminnallisiin* ulottuvuuksiin. Edellisiin kuuluvat ne toimintajärjestelmät ja -tavat, joihin ei aiota puuttua. Toiminnalliset ulottuvuudet muodostavat kokonaisuutena ongelman korjaamiseen tähtäävän toiminnan kohteen ja alueen. Tässä vaiheessa on mahdollista muodostaa ilmaisu erilaisille poliittisille näkemyksille. Yhteiskunnan eri eturyhmien käsitykset poikkeavat toisistaan ennen muuta siinä, mihin toimintajärjestelmiin ja -tapoihin on mahdollista tai järkevää kajota ongelman korjaamiseen tähtäävässä toiminnassa. Kun ongelman erittelyssä halutaan ottaa huomioon erilaisia poliittisia näkemyksiä on tarpeen käsitellä useita ongelman ulottuvuuksien luokituksia autonomisiin ja toiminnallisiin ulottuvuuksiin.

- (5) Autonomisten ulottuvuuksien osalta tutkimus etenee niiden kattamien toimintajärjestelmien ja toimintatapojen kuvaamiseen, erittelyyn sekä niiden puitteissa toteutuvien yhteiskunnallisten prosessien kulun ennustamiseen.
- (6) Toiminnallisten ulottuvuuksien osalta tutkimuksen sisällöksi muodostuu toiminnan suunnittelu. Siinä voidaan soveltaa kaikkia edellisessä jaksossa mainittuja tutkimusotteita.
- (7) Toiminnan suunnittelussa kohoavat etualalle jossain määrin erilaiset kysymykset riippuen siitä, onko kysymyksessä ihmisten omaehtoinen toiminta heidän elinolosuhteissaan ilmenevien puutteiden korjaamiseksi vai julkisen vallan toimesta tapahtuva yhteiskuntapoliittinen toiminta. Molemmat kuuluvat eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävän yhteiskunnallisen toiminnan kokonaisuuteen. Demokraattisessa valtiossa ne kytkeytyvät toisiinsa, siten että ihmisten omaehtoinen toiminta konkretisoi tavoitteet ja siirtää ne poliittisen järjestelmän piiriin, julkinen valta omien voimavarojensa turvin toteuttaa muutokset.

6. Suomalaisen yhteiskunnan ongelmat

21. Konkreettisten lähtökohtien määrittely edellä hahmoteltujen ongelma- ja toimintakeskisten tutkimusstrategioiden soveltamista varten edellyttää suomalaisen yhteiskunnan näkyvissä olevien ongelmien kartoitusta. Tämä tulisi suorittaa peittävästi ja johdonmukaisesti ja lisäksi siten, että kunkin ongelman osalta voidaan osoittaa sen kytkeytyminen yhteiskunnan toimintajärjestelmiin. Muodollisesti kartoituksen suorittaminen muistuttaa tehtävää, joka matkaoppaiden laatijoilla on edessään, kun he pyrkivät antamaan matkailijalle kokonaiskuvan maan nähtävyyksistä. Eräissä matkaoppaissa tämä on suoritettu jäsentämällä kuvaus maan tieverkoston mukaiseksi, esittämällä kokonaisuus reitteinä, joiden varrella nähtävyydet sijaitsevat. Analogia johtaa kysymykseen käsitteellisestä tieverkostosta, jota pitkin edeten suomalaisen yhteiskunnan ongelmat voidaan paikallistaa.

22. Luonnollisen lähtökohdan suomalaisen yhteiskunnan toimintajärjestelmien tarkasteluun tarjoaa Suomen teollisuus. Sen laajeneminen on maan kehitykseen voimakkaimmin vaikuttanut tekijä viimeisten sadan vuoden aikana ja teollisuuden toimintaedellytyksiä koskevilla näkökohdilla on keskeinen asema yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa myös 1970-luvulla. Teollisuuden sijoittuminen määrää maan alueellisen rakenteen pääpiirteet ja sen piirissä tehdään suuret kertaratkaisut, jotka yhdellä iskulla vaikuttavat kokonaisten yhteiskuntien ja tuhansien ihmisten elämään.

Teollisuuden eri toimintavaiheet, raaka-aineiden ja tuotantotarvikkeiden hankinta, työvoiman palkkaaminen, sitten varsinainen tuotantoprosessi, tuotteiden siirtäminen markkinoille ja niiden myynti sekä lopuksi saatujen voitto-

jen ja muun rahoituksen turvin toteutettu tuotannon laajentaminen ja uusien investointien tekeminen avaavat tarkastelukulman sekä tuotantojärjestelmän sisäisten riippuvuuksien että muiden taloudellisen toiminnan järjestelmien erittelyyn. Puunjalostusteollisuuden ja elintarviketeollisuuden raaka-aineiden tarve kytkee teollisuuden maa- ja metsätalouteen. Liikenne- ja viestintäyhteydet ovat teollistumisen alkuajoista lähtien olleet tuotannon ja jakelun välttämätön edellytys. Tuotteiden myyntiä hoitamaan ovat kasvaneet kaupan laajat organisaatiot. Tuotteiden markkinointi tapahtuu yhteiskunnan informaatiojärjestelmän välityksellä. Investointien rahoittaminen kytkee suomalaisen teollisuuden läheiseen yhteyteen pankkien ja muiden rahalaitosten kanssa. Muita tuotannon edellyttämiä palveluksia hoitamaan ovat kasvaneet erikoistuneet palveluelinkeinot. Taloudellisten toimintojen järjestelmä muodostaa kokonaisuuden, jonka osia kytkevät toisiinsa sekä keskinäiset riippuvuussuhteet että keskinäinen kilpailu. Selvimmin kokonaisuudesta erottuva lohko on maatalous lukuisine sille ominaisine ongelmineen.

23. Julkisen vallan, valtion ja kuntien osuus on myös muodostunut merkittäväksi osaksi talousjärjestelmän toimintaa. Valtio pitää yllä infrastruktuuria, harjoittaa suuria investointeja vaativaa ja riskejä sisältävää perusteollisuutta, tukee teollisuutta lainoin ja korkosubventioin, maksaa suurimman osan koulutuksen ja tutkimuksen menoista ja on viime vuosina ryhtynyt harjoittamaan aktiivista työvoimapolitiikkaa ja tulopolitiikkaa. Verotuksen painopiste on 1960-luvun aikana siirtynyt pois yrityksistä palkansaajien lisääntyvän verorasituksen suuntaan. Kunnat kilpailevat keskenään teollisuuden saamisesta erilaisiin houkuttimiin turvautuen. Julkisen vallan ja talouselämän välille on vähitellen muodostunut monien jatkuvasti kehittyvien riippuvuussuhteiden verkosto. Tässä hahmoteltavan lyhyen tähtäimen tutkimusperspektiivin kannalta nämä suhteet, samoin kuin taloudellinen toiminta kokonaisuudessaan, kuuluvat lähinnä tarkasteltavien yhteiskunnallisten ongelmien autonomisiin ulottuvuuksiin. Niiden tarkasteleminen on kuitenkin tärkeää yhteiskuntapoliittisen pelinvaran määrittämiseksi ja toisaalta taloudellisten ilmiöiden kehityksen tulkitsemiseksi. Kasvu- ja rakennepoliitikan aikakaudella on kyseenalaista eritellä kansantalouden toimintaa perinteellisin talousteoreettisin ajatusmallein, jotka perustuvat näkemykseen automaattisista taloudellisista prosesseista.

24. Taloudellisen toimintajärjestelmän kannalta ihmiset ovat ensisijaisesti työvoimaa, yksi tuotannontekijä muiden joukossa. Ihmisten kannalta taloudellinen toimintajärjestelmä merkitsee samanaikaisesti monia asioita. Koko väestön kannalta se merkitsee luokkarakennetta, elinkeino- ja ammattirakennetta, työpaikkojen alueellista jakaumaa, työttömyyttä sekä työ- ja omaisuustulojen muodostumisen monivaiheista poliittis-taloudellista prosessia. Tuotantojärjestelmän kannalta tarpeettomien ja siihen kelpaamattomien työvoimareservien kannalta se merkitsee elämistä sosiaaliturvajärjestelmän tarjoamalla

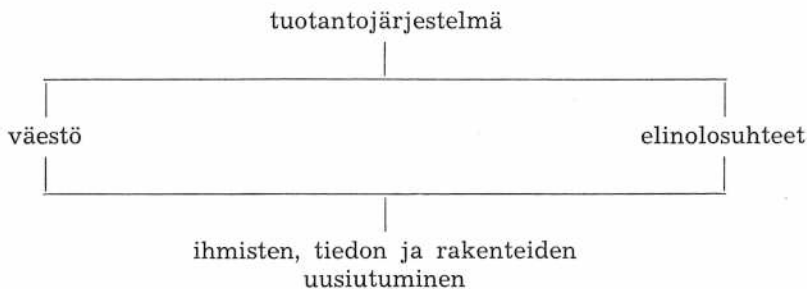
minimielintasolla, välttämättömistäkin tarpeista tinkien. Näistä yhteiskunnan rakenteelliseen kokonaisuuteen kuuluvista tekijöistä muodostuu taloudellinen eriarvoisuus kaikkine siihen sisältyvine ongelmineen. Ennen muuta on kysymys rahasta, käytettävissä olevista tuloista, mutta lisäksi palvelusten, koulutuksen, terveydenhoidon ja elinympäristön laadun epätasaisesta jakautumisesta. Tuotantojärjestelmä luo myös ihmisten elinympäristön: työolosuhteet, joihin sisältyvät ongelmat, työn fyysiset ja terveydelliset aspektit sekä työn organisaatiot ja ihmissuhteet ovat saaneet paljon huomiota viime vuosina; markkinahyödykkeet, joista eri ihmiset pääsevät osallisiksi suhteessa käytettävissä oleviin tuloihinsa; yhdyskuntarakenteen ja sen palvelutason, ihmisten yhteisympäristön. Yhteiseenkin ympäristöön sisältyy olennaisia eriarvoisuustekijöitä, eroja kaupunkien ja maaseudun sekä saman yhdyskunnan eri osien välillä.

Terveys ja sairaus, viime kädessä kuolema, ovat yksityisen ihmisen tavat reagoida omassa elämäntilanteessa, muodostaa psykofyysinen summaindeksi sen kaikkien osatekijöiden vaikutuksista. Terveudessa ja sairaudessa ilmenee työn, taloudellisten toimintamahdollisuuksien, ihmissuhteiden ja elinympäristön laadun merkitys ihmisen kannalta. Terveys ja sairaus ja niiden hoito ilmaisevat kaikkein kokonaisvaltaisimmin yhteiskunnan elämän laadun. Yksityisen ihmisen kannalta sairaus on eräs tapa siirtyä syrjään kun paineet tulevat liian suuriksi. Muitakin pakokeinoja on: alkoholi ja muut huumausaineet, turruttava viihde ja yksinäisyys, »henkisen riittämättömyyden sisar ja veli» (Claes Andersson).

Näissä yksityisen ja yhteisen elämän kehyksissä tapahtuu yhteiskunnan uusiutuminen ja uudistuminen. Lapsia tehdään, hoidetaan, kasvatetaan ja koulutetaan. Yhteiskunnan tietoisuus säilyy ja muuttuu tieteellisen ja taiteellisen työn, joukkoviestinnän ja informaatiojärjestelmien toiminnan tuloksena. Yhteiskunnan rakenteet säilyvät ja muuttuvat poliittisten prosessien tuloksena, eri väestöryhmien milloin vastakkaisista milloin yhteenkietoutuvista eduista käyttövoimansa saavan poliittisen toiminnan kautta.

25. Kartoituksen päälinjat voi tiivistää kuvioksi:

Kuvio 3. Ongelmien kartoituksen päälinjat.

Päälinjoista erkanevat sivupolkuja. Kuva suomalaisen yhteiskunnan ongelmista tarkentuu ja saa konkreettisen sisällön, kun edellä hahmotellut, laajoiksi toiminnallisiksi kokonaisuuksiksi aggregoidut toimintajärjestelmät hajoitetaan yhteiskunnan käytännön toimiviksi reaaliksi järjestelmiksi: teollisuus toimialoiksi ja yrityksiä, väestö omissa yhdyskunnissa ja omilla asuntoalueilla asuviksi, omissa työpaikoissaan työskentelevien ihmisten ryhmiksi. Vasta tällä tasolla, empiirisessä tutkimuksessa, kohdataan todellisten ihmisten väliset todelliset suhteet ja todelliset ongelmat. Toisentyyppisen sivupolun tarjoaa yhteiskunnan toimintajärjestelmien monikerroksisuus. Voimme ottaa lähtökohdaksi ihmisten tarvetoiminnat, esim. kulutuksen. Voimme edetä siitä tarkastelemaan tuotantajärjestelmää kulutustavaroiden tuottajana, sitten lainsäädännön ja taloudellisen käytännön muodostamaa markkinoiden institutionaalista rakennetta ja lopuksi tarkastella tätä rakennetta muuntavaa, kuluttajapolitiikkaa suunnittelevaa ja toteuttavaa poliittista järjestelmää. Kutakin toimintajärjestelmien kerrotumaa luonnehtivat omat ongelmansa, joiden keskinäiset suhteet ja luonne tulevat valotetuksi. Näin on mahdollista saada esiin ongelmien toiminnallinen aspekti, niiden kytkeytyminen eri toimintajärjestelmien toimintaan.

7. TANDEMin painopisteet ja organisaatio

26. Tässä esityksessä ei ole mahdollista ryhtyä yksityiskohtaisemmin selvittämään suomalaisen yhteiskunnan ongelmista muodostuvaa kokonaisuutta, arvioimaan eri ongelmien laajuutta ja vaikeusastetta, täsmentämään niihin kohdistettavan tutkimuksen näkökulmia tai pohtimaan, missä määrin tutkimustarpeet tulevat huomioonotetuiksi käynnissä olevan, suunnitellun tai muualla paremmin toteutettavaksi soveltuvan yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kautta. Esim. Suomen kansanterveysongelmat ovat niin vaikeita ja laajoja, että niihin kohdistuva sosiaalilääketieteellinen ja terveystieteellinen tutkimus jää väistämättä pääosiltaan tässä hahmotellun tutkimusprojektin ulkopuolelle joitakin erityisiä tarkastelukulmia lukuunottamatta. Samoin on tärkeitä kysymyksiä, joiden tutkiminen liittyy niin läheisesti viranomaisten toimintaan, että niiden tarkastelu ilman varsinaista vaikutusvaltaa toimivan ulkopuolisen ja tilapäisen tutkimusryhmän toimesta ei ole perusteltavissa. Toisaalta näyttää siltä, että julkisen vallan toimintaan kohdistuva ns. evaluaatiotutkimus edellyttää läheistä ja tarkasti harkittua yhteistyötä niiden viranomaisten kanssa, joiden toimintaa on tarkoitus tutkia. Muuten käy helposti, että tutkimus jää kokonaan ilman yhteiskunnallisia vaikutuksia. Tällaiset näkökohdat ovat olleet vaikuttamassa, itse ongelmien laajuuden ja vaikeusasteen lisäksi, muodostettaessa seuraavaa painopistealueiden luetteloa. Kaikessa subjektiivisyydessään se pyrkii ilmaisemaan yleisiä ja yhteisiä tarpeita, jotka ovat tulleet esiin ihmisten kanssa keskustellessa.

7.1. Suomen maaseutu

27. Tämän hetken suomalaisessa yhteiskunnassa elää monia turvattomia ihmisryhmiä jokapäiväisten vaikeuksien kanssa kamppaillen. Ongelmien laajuuden ja vaikeuden perusteella arvioiden tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävän tutkimuksen on kohdistettava ensimmäiseksi huomiota maaseudun ja erityisesti kehitysalueiden pienviljelijöiden asemaan. Vuoden 1969 maatalouslaskennan mukaan maan 300 000 tilasta 70 % oli pienviljelytiloja (peltoala alle 10 ha). Sivuansiomahdollisuuksien menettäminen metsätöiden koneellistumisen seurauksena, lähes kaikille Länsi-Euroopan maille yhteiset maatalouden ylituotantopulmat tuottavuuden nousun ja kysynnän kasvun hidastumisen ansiosta, vaikeat luonnonolosuhteet, joissa viljelyä Suomessa harjoitetaan ja teollisuuden suuntautuminen pääomavaltaisiin, niukasti uusia työpaikkoja luoviin investointeihin ovat luoneet Suomen maaseudulle tunnelman, josta ei puutu ahdistuneisuutta ja toivottomuutta. Vaikka ottaa huomioon viljelijäväestön korkean keski-ikä, suunnitellut luopumiskorvaus- ja eläkelait sekä mahdollisuudet tilakoon suurentamiseen ja tuotannon valtioneuvoston tukiperusteiden muuttamiseen, on perusteltua tehdä ehdotus tutkimusprojektista, joka ottaa lähtökohdaksi maa- ja metsätalouden tuotanto-organisaatiot ja pyrkii selvittämään yhteis- ja osuustoiminnallisten ratkaisujen toimivuutta sekä taloudellisten että sosiaalisten näkökohtien kannalta. Tästä lähtökohdasta tutkimus voi edetä haja-asutusalueiden palvelutason tarkastelemiseen, jolloin on syytä kiinnittää huomiota maaseudun naisten ongelmiin, ja laajentua edelleen käsittelemään yleisempiä aluepoliittisia kysymyksiä.

7.2. Suomen talouselämä

28. Kansantalouden kohdistuvan yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen pääpaino on ollut kansantaloudellisin aggregaattisuurein operoivassa teoreettisessa ja ekonometrisessä tutkimuksessa ja toisaalta yritysten ja toimialojen kannattavan toiminnan edellytyksiä selvittävässä liiketaloustieteessä. Tällöin jäävät helposti vaille huomiota lukuisat vaikutukset, joita varsinkin suurilla teollisuusyrityksillä on ympäristöönsä ja niiden piirissä toimiviin ihmisiin. Talouselämän rakenteen muuttuessa syntyy myös vaikeuksia pyrittäessä tiedollisesti hallitsemaan ja ennustamaan kansantalouden kehitystä, ymmärtämään sellaisia ilmiöitä kuten inflaatio ja ottamaan huomioon perinteellisen talousteorian kannalta ulkoisia kustannus- ja hyötytekijöitä ja liittämään ne osaksi yhteiskuntapoliittisen suunnittelun teoreettista perustaa. Välttämätön edellytys näiden vaikeuksien voittamiseksi on talouden toimintaa ja vaikutuksia kuvaavien tietojärjestelmien laajentaminen ja syventäminen tilastoviranomaisten toimesta sekä siihen kytkeytyvä tutkimus. Mutta uusia tilastoja odotellessa on tärkeää

pyrkii myös tarkentamaan kuvaa kansantaloudesta toimintajärjestelmänä, tutkimalla sen puitteissa tapahtuvaa taloudellista päätöksentekoa ja sovellettuja toimintastrategioita. Tällöin nousee keskeiseksi kysymys päätöksenteon ja toiminnan koordinaatiosta, joka kytkeytyy läheisesti omistuksen ja taloudellisen vallan keskittymiseen sekä eri toimintayksikköjen keskinäisen yhteistoiminnan muotoihin. Keskittymisestä antaa äskettäin ilmestynyt Keskittymiskomitean mietintö (1972) yleispiirteisen, mutta suomalaista yhteiskuntaa tutkivien kannalta tarpeellisen kuvan varsinkin teollisuuden osalta. Mietinnön tulokset osoittavat varsin korkeaa keskittymisen astetta: lähes puolet teollisuuden työvoimasta ja yli puolet tuotannon jalostusarvosta, 60 % investoinneista ja noin 70 % viennistä lankeaa 30 suurimman yritysryhmittymän osalle kaikkiaan lähemmäs 5 000 yrityksestä. Tämä merkitsee niin huomattavaa taloudellisen päätöksenteon keskittymistä, että olisi vaikea ajatella aiheen sivuuttamista tutkittaessa suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuutta. Toisaalta suuryritysten lukumäärä on niin pieni, että kohdistamalla tutkimus esim. juuri 30 suurimman ryhmittymän toiminta- ja päätöksentekostrategioihin, aineistona lähinnä yritysten oma ja muu julkinen informaatiomateriaali sekä henkilöhaastattelut, voidaan saada olennaista tietoa Suomen talouselämän kehitykseen vaikuttavista tekijöistä.

7.3. Organisaatiot

29. Amerikkalaiset tutkijat Daniel Katz ja Robert Kahn ovat organisaatioiden sosiaalipsykologiaa käsittelevässä kirjassaan kiinnittäneet huomiota siihen, miten heikosti kehittyneitä ovat samanarvoisten henkilöiden keskinäiset toimintamuodot hierarkisesti järjestetyissä organisaatioissa. Sama puute ilmenee myös teorian tasolla. Koko liikkeenjohdollinen ja hallinnollinen organisaatioteoria on itse asiassa luotu hierarkisten, käskyvaltaan perustuvien organisaatioiden käytännön pohjalla. Se heijastaa käsitteistössään niiden luonnetta ja on tarkoitettu palvelemaan niiden tarpeita. Demokraattista organisaatioteoriaa ei varsinaisesti ole olemassa. Demokratiaan kohdistuvan tutkimuksen kannalta tästä voi tehdä johtopäätöksen, että mikäli halutaan pyrkiä järjestelmällisesti kehittämään monissa konkreettisissa yhteyksissä ilmeneviä pyrkiä yrityksiä yritysten, laitosten ja muiden organisaatioiden toiminnan demokratisoimiseksi, sen tulee tapahtua sekä teorian että käytännön tasolla. Luonnollisin tutkimustapa tämän toteuttamiseksi on seurata läheltä useita eri tahoilla käynnistettyjä lähidemokratiakokeiluja ja muita demokraattisia toimintatapoja soveltavia tavoitteellisen toiminnan organisaatioita ja mieluiten ottaa osaa niiden toimintaan, pyrkiä erittelemään niissä ilmeneviä ongelmia ja tekemään saatujen kokemusten perusteella yleistyksiä, joita voi soveltaa laajemmin samantyyppisiin uusiin tilanteisiin. Samalla on syytä kaivaa esiin kaikki tieto,

mitä sosiologian, sosiaalipsykologian ja organisaatioteorian kirjallisuus tarjoaa demokraattisista toimintaorganisaatioista. Suomessa valmistellaan myös virallisia kannanottoja yritysdemokratiaan v. 1968 ilmestyneen komiteanmietinnön pohjalta. Tutkimuksen kannalta lienee antoisinta keskittyä kokeiluihin, jotka ovat edenneet virallisia puitteita pitemmälle, sekä sellaisiin organisaatioihin kuten ammattiyhdistysliikkeeseen, joissa demokraattinen toimintatapa kuuluu perinteeseen.

7.4. Joukkoviestintä ja tiedotus

30. Edellä on jo viitattu joukkoviestinnän keskeiseen merkitykseen edustuksellisen demokratian kannalta elintärkeän yhteiskunnallisen tavoitekeskustelun ja ongelmien tiedostamisen ylläpitäjänä. Lähiaikoina on edessä merkittäviä ratkaisuja mm. radiolain ja lehdistön toimintamahdollisuuksien suhteen. Näihin liittyvät kysymykset ovat saaneet ja tulevat ilmeisesti saamaan lisääntyvää huomiota joukkoviestinnän ja tiedotuksen tutkimuksessa, jota Suomessa harjoittavat useat tutkimuslaitokset. Koulutusinstituutioiden toiminnan suunnittelu, erityisesti opetuksen sisältöön kohdistuvan tutkimuksen osalta, kytkeytyy samaan kokonaisuuteen. Yleiseksi lähtökohdaksi näyttää olevan vakiintumassa näkemys, että joukkoviestintä ei pysty juuri käymään yhteiskunnan kehityksen edellä, mutta se saattaa kyllä jäädä laahaamaan jälkeen, jos toimintaedellytyksistä ei pidetä huolta.

Ajankohtaiset ja tärkeät tutkimuskohteet tällä alueella liittyvät erityisesti julkisen vallan, valtion ja kuntien tiedotustoiminnan voimistumiseen. Erään lähtökohdan tarjoavat valistusohjelmien suunnitteluun ja toteuttamiseen sisältyvät tunnetut vaikeudet ja niissä ilmenevät pyrkimykset vapautua perinteisten muotojen painolastista. Ongelmat, joita on kohdattu pohdittaessa ravintoon, tupakkaan, alkoholiin, huumaus- ja lääkeaineisiin, kuntoliikunnan laiminlyömiseen ja muihin terveysriskeihin sekä yhteiskunnalliseen perustietouteen liittyvän informaation välittämistä, ovat pitkälti samat: asiatiedon hukkuminen mainonnan ja kaupallisen viihteen hallitsemaan informaatiotulvaan, voimakkaiden vastakkaisuuntaisten vaikutusten läsnäolo. Empiiristen tulosten kartoittaminen ja niiden sulauttaminen yhtenäisen teoreettisen kehikon sitomaksi kokonaisuudeksi muodostavat konkreettisen ja ajankohtaisen tutkimustehtävän. Tästä on mahdollista edetä laajemmalle suomalaisen yhteiskunnan julkisuuden rakenteen ja sisällön erittelyyn, jonka kohteena on viestinnän eri kanavien välittämä kuva ihmisten toiminnasta ja toimintamalleista. Toisen pitemmän tähtäyksen tutkimustehtävän tarjoavat julkisuudessa tehdyt ehdotukset joukkotiedotuksen jatkuvia tarpeita palvelevien informaatiojärjestelmien kehittämisestä.

pyrkii myös tarkentamaan kuvaa kansantaloudesta toimintajärjestelmänä, tutkimalla sen puitteissa tapahtuvaa taloudellista päätöksentekoa ja sovellettuja toimintastrategioita. Tällöin nousee keskeiseksi kysymys päätöksenteon ja toiminnan koordinaatiosta, joka kytkeytyy läheisesti omistuksen ja taloudellisen vallan keskittymiseen sekä eri toimintayksikköjen keskinäisen yhteistoiminnan muotoihin. Keskittymisestä antaa äskettäin ilmestynyt Keskittymiskomitean mietintö (1972) yleispiirteisen, mutta suomalaista yhteiskuntaa tutkivien kannalta tarpeellisen kuvan varsinkin teollisuuden osalta. Mietinnön tulokset osoittavat varsin korkeaa keskittymisen astetta: lähes puolet teollisuuden työvoimasta ja yli puolet tuotannon jalostusarvosta, 60 % investoinneista ja noin 70 % viennistä lankeaa 30 suurimman yritysryhmittymän osalle kaikkiaan lähemmäs 5 000 yrityksestä. Tämä merkitsee niin huomattavaa taloudellisen päätöksenteon keskittymistä, että olisi vaikea ajatella aiheen sivuuttamista tutkittaessa suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuutta. Toisaalta suuryritysten lukumäärä on niin pieni, että kohdistamalla tutkimus esim. juuri 30 suurimman ryhmittymän toiminta- ja päätöksentekostrategioihin, aineistona lähinnä yritysten oma ja muu julkinen informaatiomateriaali sekä henkilöhaastattelut, voidaan saada olennaista tietoa Suomen talouselämän kehitykseen vaikuttavista tekijöistä.

7.3. Organisaatiot

29. Amerikkalaiset tutkijat Daniel Katz ja Robert Kahn ovat organisaatioiden sosiaalipsykologiaa käsittelevässä kirjassaan kiinnittäneet huomiota siihen, miten heikosti kehittyneitä ovat samanarvoisten henkilöiden keskinäiset toimintamuodot hierarkisesti järjestetyissä organisaatioissa. Sama puute ilmenee myös teorian tasolla. Koko liikkeenjohdollinen ja hallinnollinen organisaatioteoria on itse asiassa luotu hierarkisten, käskyvaltaan perustuvien organisaatioiden käytännön pohjalla. Se heijastaa käsitteistössään niiden luonnetta ja on tarkoitettu palvelemaan niiden tarpeita. Demokraattista organisaatioteoriaa ei varsinaisesti ole olemassa. Demokratiaan kohdistuvan tutkimuksen kannalta tästä voi tehdä johtopäätöksen, että mikäli halutaan pyrkiä järjestelmällisesti kehittämään monissa konkreettisissa yhteyksissä ilmeneviä pyrkiä yritysten, laitosten ja muiden organisaatioiden toiminnan demokratisoimiseksi, sen tulee tapahtua sekä teorian että käytännön tasolla. Luonnollisin tutkimustapa tämän toteuttamiseksi on seurata läheltä useita eri tahoilla käynnistettyjä lähidemokratiakokeiluja ja muita demokraattisia toimintatapoja soveltavia tavoitteellisen toiminnan organisaatioita ja mieluiten ottaa osaa niiden toimintaan, pyrkiä erittelemään niissä ilmeneviä ongelmia ja tekemään saatujen kokemusten perusteella yleistyksiä, joita voi soveltaa laajemmin samantyyppisiin uusiin tilanteisiin. Samalla on syytä kaivaa esiin kaikki tieto,

mitä sosiologian, sosiaalipsykologian ja organisaatioteorian kirjallisuus tarjoaa demokraattisista toimintaorganisaatioista. Suomessa valmistellaan myös virallisia kannanottoja yritysdemokratiaan v. 1968 ilmestyneen komiteanmietinnön pohjalta. Tutkimuksen kannalta lienee antoisinta keskittyä kokeiluihin, jotka ovat edenneet virallisia puitteita pitemmälle, sekä sellaisiin organisaatioihin kuten ammattiyhdistysliikkeeseen, joissa demokraattinen toimintatapa kuuluu perinteeseen.

7.4. Joukkoviestintä ja tiedotus

30. Edellä on jo viitattu joukkoviestinnän keskeiseen merkitykseen edustuksellisen demokratian kannalta elintärkeän yhteiskunnallisen tavoitekeskustelun ja ongelmien tiedostamisen ylläpitäjänä. Lähiaikoina on edessä merkittäviä ratkaisuja mm. radiolain ja lehdistön toimintamahdollisuuksien suhteen. Näihin liittyvät kysymykset ovat saaneet ja tulevat ilmeisesti saamaan lisääntyvää huomiota joukkoviestinnän ja tiedotuksen tutkimuksessa, jota Suomessa harjoittavat useat tutkimuslaitokset. Koulutusinstituutioiden toiminnan suunnittelu, erityisesti opetuksen sisältöön kohdistuvan tutkimuksen osalta, kytkeytyy samaan kokonaisuuteen. Yleiseksi lähtökohdaksi näyttää olevan vakiintumassa näkemys, että joukkoviestintä ei pysty juuri käymään yhteiskunnan kehityksen edellä, mutta se saattaa kyllä jäädä laahaamaan jälkeen, jos toimintaedellytyksistä ei pidetä huolta.

Ajankohtaiset ja tärkeät tutkimuskohteet tällä alueella liittyvät erityisesti julkisen vallan, valtion ja kuntien tiedotustoiminnan voimistumiseen. Erään lähtökohdan tarjoavat valistusohjelmien suunnitteluun ja toteuttamiseen sisältyvät tunnetut vaikeudet ja niissä ilmenevät pyrkimykset vapautua perinteisten muotojen painolastista. Ongelmat, joita on kohdattu pohdittaessa ravintoon, tupakkaan, alkoholiin, huumaus- ja lääkeaineisiin, kuntoliikunnan laiminlyömiseen ja muihin terveysriskeihin sekä yhteiskunnalliseen perustietouteen liittyvän informaation välittämistä, ovat pitkälti samat: asiantiedon hukkuminen mainonnan ja kaupallisen viihteen hallitsemaan informaatiotulvaan, voimakkaiden vastakkaisuuntaisten vaikutusten läsnäolo. Empiiristen tulosten karjoittaminen ja niiden sulauttaminen yhtenäisen teoreettisen kehikon sitomaksi kokonaisuudeksi muodostavat konkreettisen ja ajankohtaisen tutkimustehtävän. Tästä on mahdollista edetä laajemmalle suomalaisen yhteiskunnan julkisuuden rakenteen ja sisällön erittelyyn, jonka kohteena on viestinnän eri kanavien välittämä kuva ihmisten toiminnasta ja toimintamalleista. Toisen pitemmän tähtäyksen tutkimustehtävän tarjoavat julkisuudessa tehdyt ehdotukset joukkotiedotuksen jatkuvia tarpeita palvelevien informaatiojärjestelmien kehittämisestä.

7.5. Suunnittelu ja politiikka

31. Tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävän tutkimuksen keskeiseksi näkökulmaksi poliittisia ja hallinnollisia prosesseja tarkasteltaessa muodostuu suunnitelmien, poliittisten ehdotusten ja päätösten arvo- ja etusisältö eri väestöryhmien kannalta arvioiden. Joidenkin hallinnonhaarojen osalta on mahdollista edetä välittömästi empiiriseen tutkimukseen, toiset alueet edellyttävät tarkempaa arvosisältöjen erittelyä. Näihin lähtökohtiin perustuvaa tutkimusta voi laajentaa ja syventää koskemaan poliittisten vaateiden syntyprosessia, niiden sisäänsyöttöä politiikan ja hallinnon järjestelmään sekä niiden käsittelyä eri elimissä. Pitemmän tähtäimen tutkimusperspektiivin avaa kysymys yhteiskuntasuunnittelun tietojärjestelmien kehittämisestä, voimakkaasti kasvaneen ja edelleen laajenevan informaatioteknologian saattamisesta yhteiskunnan palvelukseen. Kehityksen myötä syntyvien laajojen yhteiskuntaa kuvaavien tietovarantojen tiedollinen hallinta ja käyttö yhteiskuntasuunnittelun välineenä nostaa esiin historiallisesti katsoen uusia ja uudentyypisiä tehtäviä, joiden ratkaiseminen edellyttää konkreettisten tarkastelujen ohella teoreettista, perustutkimuksen luonteista lähestymistapaa.

Nämä ovat asioita, jotka näyttävät jääneen jossain määrin syrjään perinteellisessä institutionaalisiiin rakenteisiin ja helposti kvantifioituviin poliittisen käyttäytymisen muotoihin kohdistuneessa politiikan tutkimuksessa. Tuntuu epärealistiselta ajatella, että poliittisia prosesseja voitaisiin hedelmällisesti tarkastella kokonaisvaltaisesta hyvinvointiperspektiivistä käsin. Tosiasia lieinee, että läsnäolevat ongelmat ja eturyhmät määräävät poliittisen tapahtumaprosessin sisällön ja dynamiikan. Tutkijoiden on myös alistuttava siihen, että monista tärkeistä asioista kuten esim. puolueiden toiminnan rahoituksesta ei voi saada tietoa.

7.6. Asuminen, rakentaminen, ympäristö

32. TANDEM-projektiehdotusta kehiteltäessä on ollut käytettävissä tamperelaisen tutkimusryhmän ELINYMPÄRISTÖN UUDISTUMINEN laatima laaja tutkimussuunnitelma, johon sisältyy ehdotus asumisympäristön, kortteli- ja kaupunginosamallien teorian sekä rakentamisen organisaation ja normiston empiirisestä ja teoreettisesta tutkimuksesta. Koska ehdotuksen yleinen lähestymistapa on samansuuntainen kuin edellä hahmoteltu ja se kattaa hyvin ihmisten lähiympäristön ja yhdyskuntatason ajankohtaiset tutkimustarpeet, ei ole ollut mielekäästä ryhtyä laatimaan kilpailevaa tai täydentävää ehdotusta. Keskinäisin neuvotteluin on varmistauduttu siitä, että ehdotukset eivät mene tarpeettomasti päällekkäin ja että ne voidaan toteutusvaiheessa kytkeä laajemmaksi kokonaisuudeksi, jonka osat muodostuvat toistensa täydennykseksi ja

auttavatkin toisiaan. Liittymäkohdista voi todeta, että ELINYMPÄRISTÖN UUDISTUMISEN suuri perusselvitys luo tietopohjaa lähidemokratiaa ja asuinkäytännön ja teorian kannalta olennaisia yhteyksiä. Mutta on tärkeää todeta, että ne eivät muodosta teoreettista kokonaisuutta. Tämä johtuu siitä, että ehdotus on rajattu ottaen huomioon muualla tapahtuva tasa-arvon ja demokratian ongelmiin kohdistuva tutkimus. Ainakin kolme laajaa työolosuhteiden kartoitusprojektia, Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan sihteeristön toimesta suoritettava miesten ja naisten eriarvoiseen asemaan kohdistuva tutkimus, Tilastokeskuksessa ja keskusvirastoissa tapahtuva tietojärjestelmien kehittäminen ja lukuisat pienemmät projektit kuuluvat tasa-arvon ja demokratian tutkimuksen kokonaisuuteen, sellaisena kuin se on tässä esityksessä aikaisemmin pyritty hahmottelemaan. Koska toimeksianto edellyttää koko ongelmakenttää kattavaa tarkastelua, projektin toteutusvaiheeseen tulee sisältyä yhteydenpito muihin relevantteihin tutkimusprojekteihin, niistä saatavien tulosten analyysi ja tulkitseminen edellä hahmotellun ongelma- ja toimintakeskisen kokonaisperspektiivin puitteissa.

7.7. Osaprojektien yhdistäminen

33. Edellä hahmoteltujen projektiehdotusten välillä vallitsee monia tutkimuskäytännön ja teorian kannalta olennaisia yhteyksiä. Mutta on tärkeää todeta, että ne eivät muodosta teoreettista kokonaisuutta. Tämä johtuu siitä, että ehdotus on rajattu ottaen huomioon muualla tapahtuva tasa-arvon ja demokratian ongelmiin kohdistuva tutkimus. Ainakin kolme laajaa työolosuhteiden kartoitusprojektia, Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan sihteeristön toimesta suoritettava miesten ja naisten eriarvoiseen asemaan kohdistuva tutkimus, Tilastokeskuksessa ja keskusvirastoissa tapahtuva tietojärjestelmien kehittäminen ja lukuisat pienemmät projektit kuuluvat tasa-arvon ja demokratian tutkimuksen kokonaisuuteen, sellaisena kuin se on tässä esityksessä aikaisemmin pyritty hahmottelemaan. Koska toimeksianto edellyttää koko ongelmakenttää kattavaa tarkastelua, projektin toteutusvaiheeseen tulee sisältyä yhteydenpito muihin relevantteihin tutkimusprojekteihin, niistä saatavien tulosten analyysi ja tulkitseminen edellä hahmotellun ongelma- ja toimintakeskisen kokonaisperspektiivin puitteissa.

34. Saattaa tuntua oudolta, että ehdotuksiin ei sisälly laajaa empiiristä elinolosuhteiden kartoitusta. Tähän on kolme syytä: (1) Käytettävissä tulee olemaan lisääntyvän tilastomateriaalin ohella Erik Allardt'in johtaman tutkimusryhmän suorittama vertaileva pohjoismainen elinolosuhteiden laaja kartoitus. (2) Ongelma- ja toimintakeskeinen tutkimuskohteen jäsentely, jonka tarkoituksena on vastata yhteiskuntapoliittisen käytännön rakennetta, johtaa valitsemaan primäärisiksi kohteiksi elinolosuhteiden tiettyjen aspektien ja tiettyjen yhteiskunnan toimintajärjestelmien suhteet yksittäisten ihmisten kokonaistilanteen asemasta. (3) Ruotsin laajasta vv. 1966—67 suoritetusta matalapalkkatutkimuksesta saadut kokemukset eivät ole rohkaisevia. Tutkimuksen keskeytyessä v. 1971 oli ensimmäinen osatehtävä, väestön elinolosuhteiden kokonaisvaltainen kartoitus, saatu suoritetuksi, mutta kysymyksiin erojen syistä ja toimenpiteistä niiden vähentämiseksi ei oltu ehditty tarttua. Per Holmbergin raportissa (1972), joka selvittelee Ruotsin sisäasiainministeriön

toimeksiannosta tutkimuksen jatkamisen suuntaa, korostetaan matalapalkka-tutkimuksen tulosten soveltamiseen ja käyttöön sisältyviä käsitteellisiä ongelmia, suositellaan erityisesti teoreettisen tutkimustyön jatkamista ja empiirisen kartoitustyön siirtämistä tilastoviranomaisille.

35. Projektin luonne, sen omaksuma ja tutkimustapa sanelevat pitkälle organisaation yleispiirteet. Sen on oltava avoin, sillä sen on pidettävä yllä kahdensuuntaisia yhteyksiä muihin samoja kysymyksiä tarkasteleviin projekteihin ja tutkimuslaitoksiin, tutkimuksen kohteena oleviin organisaatioihin ja toimintajärjestelmiin sekä tutkimuksen suoritusta valvovaan elimeen. Sen on perustuttava tasa-arvoisuuteen, sillä olisi epäjohdonmukaista jos tasa-arvoa ja demokratiaa tutkiva ryhmä ei osaisi toteuttaa niitä omassa toiminnassaan. Sen on pyrittävä ratkaisemaan konkreettisesti omalla toiminnallaan tieteidenvälisen tutkimuksen yleisiä ongelmia, keräämään kokemuksia, joista yleistäen voi olla hyötyä myös muiden tieteidenvälisten projektien suunnittelussa. Filosofinen aikakauskirja *Inquiry*, joka viimeisten kymmenen vuoden aikana on omistautunut tieteidenvälisen tutkimuksen kysymysten pohdintaan, toteaa pääkirjoituksessaan v. 1972, että puheessa tieteidenvälisyydestä on alkanut tuntua »the empty ring of jargon», kun konkreettiset tutkimustavat ja tekniikat puuttuvat. Projektin on myös ratkaistava omien tulostensa viestimiseen ja käyttöön liittyvät kysymykset. Ratkaisun yleislinja on selvä: tutkimus on suoritettava niin läheisessä yhteydessä tutkimuksen kohteena oleviin organisaatioihin ja toimintajärjestelmiin, että tietoa voidaan siirtää takaisin, tulokset on ymmärrettävä niin hyvin, että pääasiat ja sivuasiat osataan erottaa, ongelmat on jäseneltävä nojautuen muidenkin kuin ammattimaisten yhteiskuntatieteilijöiden ymmärtämiin kategorioihin. Siksi on tarpeen, että tutkijaryhmään kuuluu jokin akateemisen perinteen ulkopuolinen, suomalaisen yhteiskuntaan monipuolisesti perehtynyt henkilö.

8. Lopuksi

36. Kun miettii tämäntapaista tutkimussuunnitelmaa, keskustelelee tasa-arvosta ja demokratiasta eri ihmisten kanssa ja kohtaa toisinaan selviä epäilyjä ja arveluita, käy tehtäissa, joiden ilmapiiri tuntuu huomattavasti kireämmältä ja jännitteisemmältä kuin valtalehdistön ja sähköisen tiedonvälityksen varassa elävä tutkija on osannut odottaa, joutuu moneen kertaan kysymään, mitkä ovat tasa-arvon ja demokratian lisäämiseen tähtäävän toiminnan yhteiskunnalliset edellytykset Suomessa lähivuosina. Tällainen toiminta on edellä hahmotellun tutkimusprojektin mielekkyyden edellytys. Toiminta on ensisijainen, tutkimus toissijainen.

Ymmärtääkseni nämä edellytykset ovat olemassa ja samoin on olemassa myös objektiivinen pakko. Se ei ilmene ainoastaan puoluekokouspäätöslau-

selmissä, missä »kuusi kertaa vaaditaan eriarvoisuuden poistamista ja tasa-arvoisuuden ynnä tasapuolisuuden toteuttamista.» Kahden maailmanjärjestelmän keskinäinen kilpailu ja kehitysmaiden kärjistyvä tilanne avaavat kaksi mahdollisuutta: joko siirtymisen entistä avoimempaan väkivaltapolitiikkaan, fasististen tendenssien voimistumisen, tai määrätietoisen yhteiskunnallisen eriarvoisuuden vähentämisen sellaisen yhteiskunnan luomiseksi, missä valtarakenteet eivät estä ihmisten aktiivista ja luovaa toimintaa, Ei ole realistista ajatella edellisen mahdollisuuden toteutuvan Suomessa eikä pitemmän päälle muuallakaan. Ajattelevasta, toimivasta ja käytännöllisestä ihmisestä on tulossa yhteiskunnallinen välttämättömyys. Kuten L u k á c s sanoo, »se tosi-asia, että nykyään, kun manipulaatio syövyttää käytäntöä ja 'ideologian loppu' teoriaa, tämä ihanne ei saa kovin suurta vastakaikua 'asiantuntijoiden' suuren enemmistön keskuudessa, on maailmanhistorian kulussa pelkkä episodi».